

**Advies nr. 2 van 7 juli 1997 betreffende
het verdrag Mensenrechten en
Biogeneeskunde van de Raad van
Europa**

Vraag om advies vanwege de Ministers Colla en De Clerck betreffende de Ontwerp Conventie Bio-ethiek van de Raad van Europa alsook een analyse van de gevolgen bij ondertekening van deze tekst, voor de Belgische Wetgeving.

Voorafgaande bemerkingen

Het Comité heeft geen eenstemmigheid kunnen bereiken over de wijze waarop de opdracht van de Ministers Colla en De Clerck diende te worden begrepen en uitgevoerd.

Er hebben zich twee groepen gevormd die zich bewust zijn van het feit dat noch de Conventie noch het verklarend rapport kunnen worden geamendeerd. Beide zijn bezorgd om de gevolgen van een eventuele ondertekening en ratificatie van de Conventie voor België. Maar de ene groep reageert over het algemeen genomen positief op de Conventie en stemt dan ook globaal in met de tekst ervan. Deze groep heeft zich daarom vooral willen concentreren op een analyse van de gevolgen van een eventuele ondertekening en ratificatie van de Conventie voor de Belgische wetgeving. De andere groep achtte het eerst noodzakelijk de tekst van de Conventie vanuit een ethisch en filosofisch standpunt te onderzoeken. Deze groep had immers bezwaren tegen sommige bepalingen van de Conventie, waardoor ze ook meer geneigd is een voorbehoud te maken tegen de gevolgen van een eventuele ondertekening en ratificatie.

Hoewel ze het oneens zijn met de werkwijze van deze laatste groep, hebben de andere leden van het Comité dan uiteindelijk toch ook een beperkte inhoudelijke analyse van de Conventie uitgewerkt, dit vooral met het oog op het duidelijk maken van de ideologisch verschillende benadering van de tekst van de Conventie.

Dit alles leidt tot drie verschillende benaderingen. De eerste houdt zich aan de «analyse van de gevolgen, bij ondertekening, van deze tekst voor de Belgische wetgeving.» De twee andere dienen gesitueerd te worden binnen de context van de filosofische en ethische analyse van de Conventie.

Het Comité heeft zich ook gebogen over het verklarend rapport, dat geen integraal deel uitmaakt van de Conventie en dus ook qua tale niet is goedgekeurd. Het is nochtans gebruikelijk ernaar te verwijzen bij de interpretatie van de Conventie. Het verklarend rapport geeft echter zo dikwijls aanleiding tot debat dat beslist is er in dit advies niet naar te verwijzen. Dat neemt niet weg dat in het rapport bij dit advies nu en dan wel verwezen wordt naar het verklarend rapport bij het onderzoek van sommige bepalingen van de Conventie.

1. Een analyse van de gevolgen, bij ondertekening, van deze tekst voor de Belgische wetgeving (verzoek van de Ministers op 6 augustus 1996)

De leden die hun aandacht hebben toegespitst op een analyse van de juridische gevolgen van een eventuele ondertekening, zijn van oordeel dat, zoals vermeld in de tweede brief (28 november 1996) van de Ministers, deze Conventie kan dienen als een basis voor eventuele wetgeving betreffende de domeinen die erin behandeld worden.

Zij menen dat de Conventie de reeds langer aanwezige wil weerspiegelt en bevestigt om te zoeken naar een verwoording van de minimale consensus die in de verschillende lidstaten van de Raad van Europa bestaat met betrekking tot de uiteenlopende bio-ethische problemen, over de staatsgrenzen heen en ook over levensbeschouwelijke grenzen heen. In belangrijke mate is de Conventie dan ook (niet meer dan) een codificatie van reeds bestaande overtuigingen. Voor lidstaten waar de reflectie over deze kwesties tot nu toe niet of nauwelijks van de grond is gekomen (zo bv. de nieuwe lidstaten uit het voormalige Oostblok en in zekere mate België) kan de Conventie als een stimulans beschouwd worden om op nationaal vlak dit reflectieproces te voeren.

In beide opzichten (codificatie, stimulans voor verdere discussie) beantwoordt de Conventie aan een noodzaak die werd onderschreven door de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa.

Zoals het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens van de Raad van Europa zal ook deze Conventie een «levend» instrument zijn. Daarmee wordt bedoeld dat de bepalingen ervan kunnen worden geïnterpreteerd en toegepast op situaties welke niet bestonden op het ogenblik dat de Conventie werd goedgekeurd. Men kan de weerslag van een eventuele ratificatie voor de Belgische wetgeving aangeven. Een dergelijke artikelsgewijze analyse wordt uitgewerkt in het bij dit advies gevoegde rapport.

2. Een ethisch-filosofische analyse: een ethisch advies in verscheidenheid

2.1. De fundamentele oriëntaties van de Conventie

Hoewel niemand het principe van deze Conventie in vraag stelt, toch maakt de studie van haar inhoud niet alleen duidelijk dat er verschillende interpretaties mogelijk zijn, maar ook dat er grondige meningsverschillen bestaan of de fundamentele ethische oriëntaties van de Conventie al dan niet gefundeerd zijn.

2.1.1. *Mensenrechten, Vrijheid, Waardigheid van de mens*

De enen herinneren eraan dat de geest van de Verklaring van de Rechten van de Mens in wier naam de Conventie werd uitgevaardigd, als personen wil beschermen individuen, die zo niet volwassen, dan tenminste geboren zijn. Het embryo beschermen of entiteiten die nog verder afstaan van het individu zoals het menselijk genoom, is nooit aan de orde geweest in de basisteksten over de Rechten van de Mens. De fundamentele waarde van deze basisteksten inzake de mensenrechten is vooreerst de vrijheid van het individu (in het bijzonder, de Verklaringen van 1789 en 1948: Art. 1); de basiswaarde van de Conventie is de waardigheid van de mens. Als

men ervan uitgaat dat het aan het individu toekomt te bepalen wat eigen is aan zijn waardigheid, dan is de continuïteit verzekerd. Maar als men oordeelt dat men individuen en entiteiten behoort te beschermen tegen aanvallen op de waardigheid van de mens ondanks henzelf en zelfs tegen hun wil, dan wordt elk soort inperking denkbaar in naam van de zgn. «waarachtige waarden». Het gevaar bestaat dat een deel van de samenleving, of van de mensheid, zoals bv. een religieuze gemeenschap of een ideologische strekking, zijn visie op de menselijke waardigheid zal opdringen aan anderen. Het belangrijkste is minder de prioriteit tussen vrijheid en waardigheid dan hun wederzijdse integratie: de uitoefening van de vrijheid vanuit het respect voor de waardigheid van de andere en de bepaling van de waardigheid vanuit het respect voor de autonomie van de andere.

Anderen zijn van oordeel dat het invoeren van het concept van de «waardigheid van de mens» - binnen de context van de internationale samenwerking - overeenkomt met de sterke tendens om de menselijke persoon te beschermen in al zijn dimensies en relaties. Hoewel de ethiek deze verschillende dimensies uiteenlopend definieert, toch komen ze meestal neer op de fundering van grondwaarden zoals uniciteit, intersubjectiviteit en solidariteit. Met deze wezenlijke dimensies van de menselijke persoon dienen we rekening te houden om te beoordelen of wetgeving of een wet moreel aanvaardbaar is, m.a.w. of ze de bevordering van de menselijke persoon integraal ten goede komt. Het begrip «waardigheid van de mens» is dus bij uitstek een ethisch begrip, waarmee de soms excessieve tendensen om het zelfbeslissingsrecht van het individu te bevestigen, kunnen worden afgezwakt. De Conventie die de ontwikkeling van de menselijke persoon, zowel op moreel als fysiek gebied, als doelstelling heeft, bepaalt trouwens de nodige uitzonderingen wanneer deze ontwikkeling andere individuen zou kunnen schaden. Deze leden van het Comité wijzen erop dat ook in de basisteksten inzake mensenrechten, meer bepaald in de Aanhef van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948) en van de internationale verdragen inzake burgerrechten en politieke rechten, alsook inzake economische, sociale en culturele rechten (beide dateren van 1966), het begrip «waardigheid van de persoon» als funderend beginsel van «vrijheid, rechtvaardigheid en vrede in de wereld» wordt vooropgesteld. In de leer van de mensenrechten wordt in het begrip «waardigheid» het unieke, onvervangbare karakter van het menselijk wezen tot uitdrukking gebracht. Wegens het unieke en onvervangbare van elke mens is deze waardigheid dan ook grondslag van het beginsel van onaantastbaarheid (belangrijk voor de lichamelijke integriteit) en van het beginsel dat het menselijk wezen in de samenleving steeds als doel op zich moet worden erkend en nooit voorwerp mag worden van enige vorm van instrumentalisering (en commercialisering).

2.1.2. De toepassing van de algemene beginselen

Sommigen stellen vast dat de Conventie opgaat in de dynamiek van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, d.w.z. zich wil situeren binnen een universalistische visie, waarbij men zoekt naar principes die het onderwerp kunnen uitmaken van een brede consensus op het niveau van de Europese cultuur, ja zelfs

indien mogelijk op wereldniveau. Deze doelstelling is op zichzelf onzinnig, daar het eigen is aan bio-ethische kwesties conflictueel van aard te zijn en waardenconflicten te genereren. De bio-ethiek is een reflectieproces bedoeld om concrete oplossingen aan te reiken voor conflict-inhoudende problemen die voortspruiten uit de biologische wetenschappen en de technieken die ermee samenhangen. Het minste dat men bij een algemene lezing van dit document kan stellen is dat men een werk van deze omvang niet heeft weten te realiseren. De tekst raakt wel vele domeinen aan die zonder twijfel zeer belangrijk zijn, maar geeft niet de indruk een gestructureerde en universele benadering mogelijk te maken. Concreet worden belangrijke en aanzienlijke problemen niet aangeraakt of slechts vaag ter sprake gebracht zodat brede interpretaties mogelijk zijn en geen duidelijke richting wordt aangegeven. Men kan dan ook stellen dat deze Conventie waarschijnlijk geen enkele reële impact op het terrein zal hebben. Op andere plaatsen daarentegen kiest de Conventie op een zeer expliciete wijze partij, terwijl er nog geen consensus bestaat.

Anderen bevestigen dat de Conventie een verzameling van onderwerpen bevat, waarvan de samenhang en de logica niet altijd even duidelijk is. Bepaalde themata (zoals orgaanwegname bij dode donoren én de medische beslissingen bij het einde van het leven) komen niet aan bod. Andere, zoals het medisch-wetenschappelijk onderzoek en het menselijk genoom, worden wel dieper uitgewerkt. Toch achten zij dit aanvaardbaar binnen de context van een dynamische ethiek die zo goed mogelijk het menselijk geluk wil helpen realiseren. Een normatieve ethiek wil immers aandacht besteden aan de ontwikkeling van de menselijke persoon in al zijn dimensies en relaties. De werkelijkheid is echter beperkt en relatief, wat inhoudt dat men moet streven naar het «meest menselijk mogelijke». Deze dynamiek is aanwezig in de Conventie, meer bepaald daar men haar om de vijf jaar kan herzien.

2.2. Algemene beschouwingen i.v.m. de hoofdstukken en de artikels van de Conventie

Het is niet de bedoeling hier alle commentaren op de artikels weer te geven. Men kan deze terugvinden in het Rapport. Men kan echter twee vaststellingen maken i.v.m. deze commentaren: over sommige artikels bestaat consensus, terwijl andere leiden tot dissensus.

2.2.1. Artikels waarover consensus bestaat

De Conventie bepaalt breedvoerig op een bevredigende wijze:

- de toestemming van de patiënt tot een medische interventie (hoofdstuk 2), ook wanneer deze wordt toegepast bij onbekwamen en in spoedsituaties
- de toestemming van een proefpersoon tot medisch wetenschappelijk onderzoek (hoofdstuk 5), ook bij onbekwamen
- de wegneming van organen en weefsels bij levende donoren voor transplantatiedoeleinden (hoofdstuk 6).

Zowel de mate van detail van deze bepalingen als de erin gekozen opties worden opportuun geacht en worden door het Comité goedgekeurd.

Het Comité is ook van oordeel dat de Conventie enkele interessante denksporen heeft uitgewerkt, zelfs al zijn ze voor sommige leden nog veel te vaag en zo algemeen dat ze geen concrete invloed kunnen hebben. Het gaat om de volgende artikels: de prioriteit van het menselijk subject (art. 2), de gelijke toegang tot de gezondheidszorg (art. 3), de professionele verplichtingen en de gedragsregels (art. 4), het privé-leven en het recht op informatie (artikel 10), de niet-discriminatie en het gebruik van predictieve testen (art. 11 en 12) en het verbod winst te maken met (delen van) het menselijk lichaam (art. 21).

2.2.2. Artikels waarover geen consensus bestaat

Sommigen zijn van oordeel dat de Conventie op bepaalde punten stellingen heeft ingenomen die niet aanvaardbaar zijn in een pluralistische samenleving en die zeker niet overeenstemmen met de consensus-standpunten in onze westerse samenleving. Andere leden zijn het hiermee niet eens en zijn van oordeel dat de Conventie duidelijke en klare stellingen inneemt, die juist wel een minimale consensus binnen de pluralistische samenleving waarin we leven, expliciteren. Voor hen staat het vast dat de Conventie een poging inhoudt een brede consensus te realiseren op het niveau van de fundamentele waarden die met de bio-ethiek samenhangen.

De meest belangrijke punten waarover geen overeenstemming bestaat:

- *de afwezigheid van de erkenning van de plicht tot onderzoek (hoofdstuk 5)*

Voor sommigen had de Conventie de ethische waarde van het onderzoek moeten bevestigen als een noodzakelijke fase in het streven naar een grotere leniging van het menselijk lijden. Anderen zijn van oordeel dat de tekst van de Conventie ertoe aanzet ook in België wetgeving uit te werken inzake het medisch-wetenschappelijk onderzoek.

- *de gelijkstelling van het recht op weten en het recht op niet weten (art. 10)*

Sommigen zijn van oordeel dat men de plicht tot weten had moeten bevestigen alsook de plicht om uit de beschikbare kennis alle nuttige informatie te verzamelen ter bevordering van de gezondheid van het subject en van betrokken derden. In hun ogen kan het recht op niet weten, dat sinds korte tijd in de bio-ethiek wordt geproclameerd, slechts 'uitzonderlijk vanuit de autonomie van de burger' ingeroepen worden, want het kan leiden tot obscurantisme en onverantwoord gedrag.

Voor anderen is het spreken in termen van rechten inzake ethiek een uiting van een rationalistische en individualistische benadering. Voor hen is de waarde van de autonomie niet de enige waarde; er zijn ook nog de intersubjectiviteit en de solidariteit als andere fundamentele waarden. Elke wetgeving moet worden beoordeeld in het licht van de bevordering van de persoon in al zijn dimensies en relaties. Ze menen daarenboven dat in een individualistische benadering geen onderscheid kan worden gemaakt tussen het recht op weten en het recht op niet weten, want ze zijn beide legitiem vanuit het standpunt van het respect voor de autonomie van het individu.

- *de overdreven nadruk op de zelfbepaling door de patiënt (art. 5 tot 10, 16, 17, 19 en 22)*

Voor de enen is de fundamentele waarde het respect voor de autonomie van het individu. De Conventie neigt ertoe zich uit te strekken tot entiteiten die geen personen zijn in de zin van geboren individuen. De Conventie gebruikt volgens hen een bijzonder vage en problematische terminologie als ze spreekt, zonder afbakening, over «de persoon of het individu of het menselijk wezen».

Anderen zijn van oordeel dat het risico bestaat dat de autonomie van het subject zodanig wordt verheerlijkt dat er vervolgens uitzonderingsregimes moeten worden ingesteld (uitzonderingen met name t.a.v. het principe van de toestemming). Hierdoor dreigt het traditionele mechanisme voor de bescherming van de patiënt, met name de onschendbaarheid van het menselijk lichaam waardoor alleen een tussenkomst die de gezondheid van het subject ten goede komt verantwoord is, op zijn beurt te verdwijnen.

- *de ongenueanceerde veroordeling van de kiembaanceltherapie (art. 13)*

Voor de enen is de zeer brede consensus om op dit ogenblik geen kiembaanceltherapie toe te laten, geïnspireerd door de zorg om geen gezondheidsrisico's te lopen en kan deze consensus in de toekomst dan ook verdwijnen. Anderen zijn van oordeel dat de Conventie een dergelijke evolutie toelaat. Het feit dat de Conventie om de vijf jaar kan herzien worden, laat de mogelijkheid open om dit artikel te wijzigen.

- *de inperking van het onderzoek op embryo's (art. 18)*

Het Comité heeft alleen maar een verscheidenheid van interpretaties van de bepalingen in de eerste paragraaf kunnen vaststellen.

De tweede paragraaf (verbod op het creëren van embryo's voor onderzoeksdoeleinden) heeft diepere meningsverschillen aan het licht gebracht. Voor de enen is de creatie van menselijke embryo's voor onderzoek in sommige gevallen onvermijdelijk. Hierdoor kan men bv. patiënten helpen met onvruchtbaarheidsproblemen of met genetische aandoeningen. Voor anderen zou de creatie van menselijke embryo's voor onderzoek een uitdrukking zijn van een radicaal utilitaristische benadering: het menselijk leven wordt dan niet meer geëerbiedigd, ja zelfs volledig geïnstrumentaliseerd.

- *het ongenueanceerd verbod van retrospectief gebruik van lichaamsmateriaal voor onderzoek (art. 22)*

Voor de enen is dit artikel 22, hoewel terecht in zijn opzet, veel te categorisch geformuleerd en kan het leiden tot absurde toestanden. Het zou bv. kunnen impliceren dat retrospectief onderzoek onmogelijk wordt. Anderen zijn van oordeel dat een regeling van het wetenschappelijk onderzoek in ons land deze mogelijkheid gemakkelijk kan integreren.

- *de notie van de ruimere bescherming waardoor het waardenconflict en het conflictueel karakter van de bio-ethiek wordt ontkend (artikel 27)*

De enen verwerpen het protectionistisch karakter van dit artikel, want het suggereert dat een toenemende bescherming tegen de geneeskunde, die te vaak als gevaarlijk wordt

beschouwd, steeds ethisch gerechtvaardigd zou zijn, ja zelfs wenselijk. Anderen zijn van oordeel dat er grenzen dienen te worden afgesproken om bezinning mogelijk te maken. Hierdoor zal men de vooruitgang van de medische wetenschap in onze westerse samenleving beter kunnen integreren.

- *Het artikel 14 (geslachtskeuze)* werd slechts in beperkte mate besproken, omdat een andere beperkte commissie er advies zal over uitbrengen (96/2). Het Comité verwijst dan ook voor advies naar die beperkte commissie 96/2.

3. Besluiten

3.1. Vooreerst dient onderlijnd te worden dat sommige leden van oordeel zijn dat het Comité zich niet moet uitspreken over de opportuniteit van een eventuele ondertekening van de Conventie. Ze gaan ervan uit dat dit een juridico-politieke zaak is en dat het Comité hiervoor niet bevoegd is. Ze wijzen er verder op dat de Ministers dit ook niet hebben gevraagd.

3.2. Voor de anderen leidt het boven uiteengezette gebrek aan overeenstemming tot een andere inschatting van de impact van een eventuele ondertekening voor ons land. Het gebrek aan overeenstemming en de kritiek ten opzichte van bepaalde belangrijke bepalingen van deze Conventie brengt sommigen ertoe te stellen dat deze ondertekening negatieve gevolgen kan hebben voor het wetenschappelijk onderzoek en voor de ontwikkeling van de wetenschap en de biomedische technieken in België. Hierdoor worden de belangen van sommige patiënten in gevaar gebracht. Ze pleiten eerder voor om de interessante en consensusgedeelten (cfr. 2.2.1.) in het recht te integreren door specifieke wetgeving goedgekeurd op het aangepaste wetgevende niveau.

Anderen zijn van oordeel dat de Belgische regering - door de ondertekening van de Conventie - het bewijst levert dat ze het belang ervan begrijpt voor de internationale en humanitaire ontwikkelingen inzake de bio-ethiek. Ze pleiten voor een integratie van de Conventie in de Belgische wetgeving. Er is immers in ons land zo goed als geen wetgeving m.b.t. bio-ethische onderwerpen van waaruit enig voorbehoud zou kunnen worden gemaakt omtrent een of ander artikel van het Verdrag. Het lijkt hen dan ook meer aangewezen bij de wetgever er op aan te dringen wettelijke regelingen uit te werken over onderwerpen zoals «medische experimenten op mensen», over «patiëntenrechten», over «kwaliteitsnormen voor centra van vruchtbaarheidstechnologie» of de bestaande wettelijke regelingen over «experimenten op dieren» te actualiseren of uit te breiden.

Er bestaat echter nog een derde mogelijkheid, nl. door het artikel 36 van de Conventie in te roepen. De wetgever kan op de belangrijkste punten van onenigheid zoeken naar aanvaardbare compromissen en, door deze voorafgaandelijk goed te keuren, zichzelf in de gelegenheid stellen om de nodige reserves te maken bij ondertekening.

Dit advies werd opgemaakt in de beperkte Commissie 96/6, samengesteld als volgt :

Co-voorzitters

H. Nys
R. Winkler

Co-verslaggevers

A. André
P. Shotsmans

Leden

G. Binamé
M. Bonduelle
P.-Ph. Druet
P.-Y. Duchesne
E. Eggermont
Ch. Hennau-Hublet
G. Hottois
I. Kristoffersen
J.L. Legat
I. Liebaers
R. Rega
G. Storme

Bureaulid

Y. Englert

De documenten van de beperkte Commissie 96/6 worden bewaard als bijlagen 96/6, op het documentatiecentrum van het Comité, en kunnen aldaar worden geraadpleegd en gekopieerd.
